

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ УМОВИ ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Постановка проблеми. Значні соціально-економічні трансформації, які притаманні сучасному етапу розвитку, пов'язані зі збільшенням інтенсивності процесів інтелектуалізації продуктивних сил суспільства. Структура національного багатства визначається не стільки виробничими та природними ресурсами, скільки інтелектуальним капіталом. З просуванням до постіндустріального суспільства головним джерелом доходу стає технологічне використання знань та інформації, тому інтелектуальний капітал набуває особливої значущості та обумовлює зміну відносин, форм та прав власності.

Останні дослідження та публікації, в яких започатковано вирішення проблеми. Методологічною основою дослідження економічного змісту інтелектуального капіталу є теоретичні концепції Л. Туроу [1], Ф. Махлупа [2], П. Дракера [3]. Відтворення інтелектуального капіталу досліджується на базі синтезу таких концептуальних підходів, як теорія постіндустріального суспільства Д. Белла [4], теорія конкурентних переваг М. Портера [5] та ін. Разом з тим, наведені теоретичні підходи вимагають критичного узагальнення, дослідження можливостей та умов їхнього застосування в економіці України. Проблеми формування і розвитку інтелектуального капіталу та інші аспекти постіндустріальної трансформації розглянуто в роботах українських вчених Г. Задорожного [6], А. Чухна [7], російських науковців - В. Іноземцева [8], М. Критського. Однак проблеми інституціонального середовища розвитку інтелектуального капіталу досліджено недостатньо повно. Оскільки сучасні трансформаційні процеси в Україні обумовлено постіндустріальними тенденціями, то виникає необхідність дослідження впливу

загальноцивілізаційних закономірностей економічного розвитку національного інтелектуального капіталу.

Метою статті є визначення інституціональних чинників відтворення інтелектуального капіталу в умовах сучасної постіндустріальної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Під інтелектуальним капіталом слід розуміти продуктивну силу інформаційного технологічного способу виробництва, що виникає в результаті раціонального пізнання та формування нових знань, які забезпечують приріст авансованого капіталу та зростання граничного продукту. Такій підхід дозволяє розширити традиційну сферу дослідження інтелектуального капіталу від внутрішньої структури мікрорівня до рівня суспільного відтворення.

Відтворення інтелектуального капіталу – багатогранний процес, який має циклічну форму та включає в себе стадії формування, використання та відновлення даного ресурсу. Відтворення інтелектуального капіталу доцільно дослідити на нано-, мікро- та макрорівнях.

На нанорівні відтворювальна система визначається здатністю людського капіталу генерувати та використовувати знання. Логічний підхід до дослідження категорії інтелектуального капіталу на підставі аналізу взаємозв'язку понять «інтелект» - «капітал» та функціонального індивідуального обороту людського капіталу дозволяє виявити подвійну природу інтелектуального капіталу: з одного боку, як здібність людини до пізнання, тобто як процес віддзеркалення і відтворення дійсності в мисленні, результатом якого є нове знання; з іншого боку - використання нових знань і виявлених закономірностей в економічній діяльності з метою отримання інтелектуального продукту.

На мікрорівні разом з функціональним кругообігом людського капіталу слід відокремити інноваційний оборот структурного капіталу, який обумовлено якісним оновленням інформаційних технологій, удосконаленням способів організації роботи, зростанням продуктивності праці. Таким чином, на мікрорівні траєкторія відтворення інтелектуального капіталу залежить від реалізації таких засад, як: інтеграція науки і виробництва; спрямованість на

створення інтелектуальних продуктів; впровадження нововведень; орієнтація на стимулювання творчої складової труда.

Відтворення інтелектуального капіталу на макrorівні спрямоване на забезпечення таких напрямків, як: поглиблення структурних трансформацій економіки з орієнтацією на високотехнологічні галузі; фінансування інтелектуальних ресурсів на підставі перерозподілу національного доходу; розширення інвестицій в людський капітал.

Можна дослідити вплив екзогенних та ендогенних факторів на процес формування та розвитку інтелектуального капіталу.

Необхідність виділення екзогенного середовища обумовлено рядом об'єктивних причин. По-перше, глобалізація є світової тенденцією, а тому економічні трансформації слід розглядати з урахуванням мегатрендів економічного розвитку. По-друге, екзогенні чинники визначають зовнішні «правила гри», вплив яких, с одного боку, забезпечує можливості розвитку, з іншого боку, формує низку обмежень фінансового та організаційного характеру, що лімітує процес нагромадження національного інтелектуального капіталу.

Розглянемо досвід постіндустріальних країн, які зрозуміли, що сьогодні тільки через знання та відтворення інтелектуального капіталу можливо підвищити рівень конкурентоспроможності та забезпечити високий рівень життя населення. Сучасні розвинуті країни перетворюються в поставників продуктів інтелектуального виробництва на світовий ринок, решта країн - в поставників сировини та виробничих і споживчих товарів, цим самим ще більш поглиблюється розрив економічного розвитку між країнами.

На основі компаративного підходу щодо вивчення досвіду країн з розвинутою економікою доцільно проаналізувати систему критеріїв розвитку інтелектуального капіталу та чинників формування економіки знань (рисунки 1 та 2).

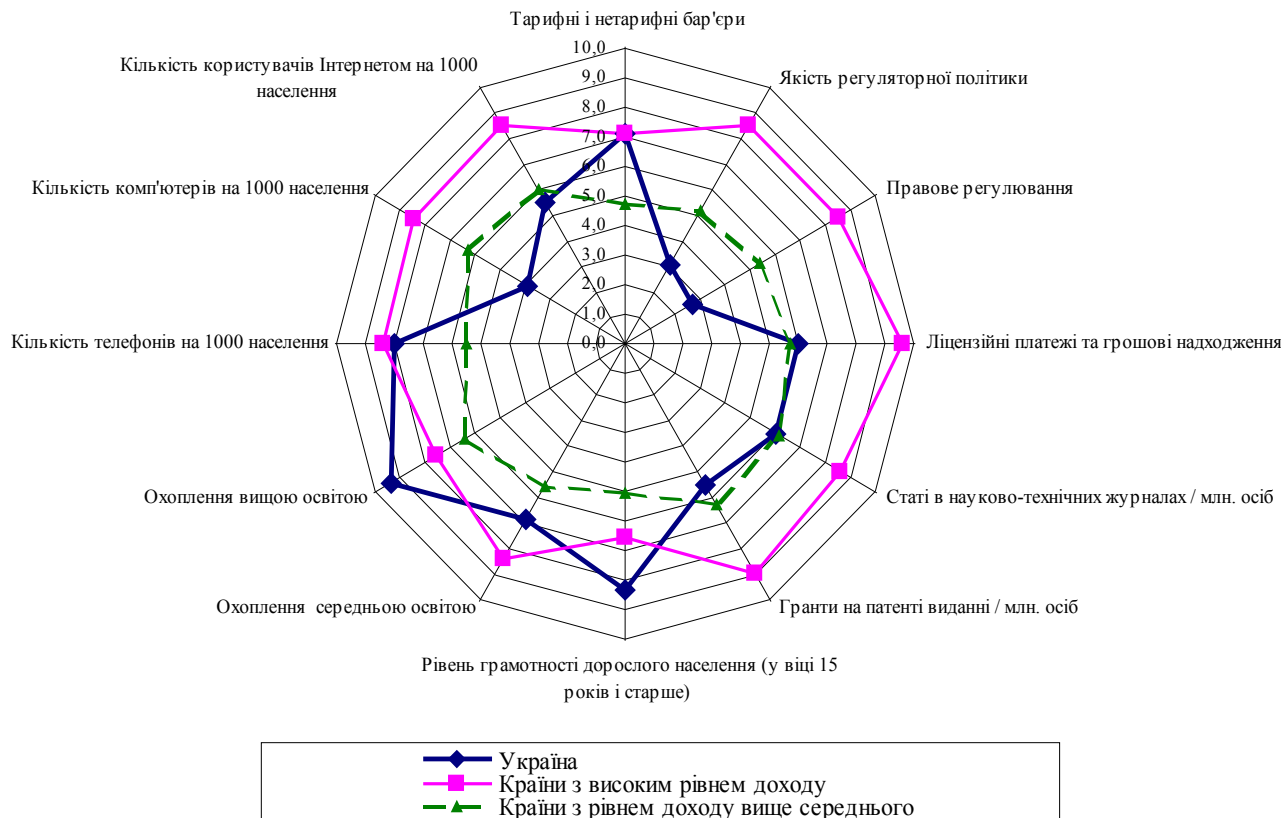

Рисунок 2. Індекс економіки знань за його складовими у 2009 р. [9]

На основі даної інформації можливо порівняти країни та виявити найбільш суттєві проблеми у формуванні економіки знань в Україні. За такими показниками, як рівень грамотності дорослого населення та охоплення вищою освітою Україна опереджає країни з високим рівнем, що відображає високий рівень розвитку людського капіталу. Приблизно на одному рівні з країнами з рівнім доходу вище середнього в Україні такі показники, як ліцензійні платежі та грошові надходження, статі в науково-технічних журналах, охоплення середньою освітою та кількість користувачів Інтернетом. Найбільш низькі оцінки були зафіксовані за показниками тарифні і нетарифні бар'єри, якість регуляторної політики та правовий режим. Таким чином це підтверджує, що саме інституційне середовище є суттєвим бар'єром розвитку інтелектуального капіталу та побудови економіки знань в Україні. Не структурована та неузгоджена між собою розгалужена система нормативно-правових актів, яка є

інституційною базою для формування економіки знань призвела до того, що Україна серед країн світу в 2009 році за показником «економічне стимулювання та інституційний режим» посіла 80 місце [9].

Аналіз ендогенних факторів відтворення інтелектуального капіталу в Україні дозволяє виділити основні групи причин його неефективності.

По-перше, атомістична стратегія регулювання окремих структурних елементів інтелектуального капіталу, яка притаманна сучасній економіці, суперечить принципу холізму і інтелектуальний капітал як система піддається незбалансованості його складових. Внаслідок чого існує значний рівень розбіжності між інтелектуальним потенціалом нації і інтелектуальним капіталом. Однак, ефективність суспільного відтворення буде досягнута лише за умов трансформації нагромадженого потенціалу в інтелектуальний капітал, оскільки високий потенціал є лише передумовою майбутнього економічного зростання, але джерелом розвитку він стає лише тоді, коли може продуктивно використовуватися.

По-друге, неефективність інвестиційних потоків та розподілу джерел фінансування інтелектуального капіталу також гальмують відтворення інтелектуального капіталу. Наприклад, відповідно до Лісабонської стратегії побудови "економіки знань" Європейського Союзу передбачається фінансування науки в обсязі не менше 3% від ВВП. Деякі країни Європи вже перевищили запланований показник, наприклад у Швеції він складає 4% ВВП. Обсяг бюджетного фінансування науки в Україні нижчий від законодавчо встановлених норм (1,7 % ВВП) і складає лише 0,4 - 0,5 % ВВП [10]. Таке положення безпосередньо впливає на розвиток інновацій. Крім того, спрямованість інвестиційних потоків на третій технологічний уклад не дозволяє стимулювати розвиток інноваційного сектору економіки. Економіка постіндустріальних країн базується на 5-му технологічному укладу та впроваджує біотехнології, програмне забезпечення, нанотехнології. В економіці України домінує 4-й (45%) та 3-й (30%) технологічний уклад, питома вага 5-го укладу складає менш 10% [7].

По-третє, перешкоджає ефективному нагромадженню інтелектуального капіталу інституціональні «пастки», які являють собою неефективні інститути та неефективні сталі норми. Перш за все це «пастки» низької оплати праці, що призводять до спростування аксіоми людського капіталу про високій рівень кореляції заробітків з рівнем освіти; «пастки» неефективної системи прав власності, що обумовлюють нерівність розподілу дивідендів від інтелектуального капіталу та знижують мотивацію до творчої діяльності; неефективні законодавчі норми та формальні важелі забезпечення контрактів у сфері інтелектуального капіталу, що призводять до високого рівня несумлінної конкуренції, ризиків та високих трансакційних витрат.

Виходячи з вище викладеного можна зробити наступні висновки.

По-перше, відтворення інтелектуального капіталу в Україні визначається, з одного боку, загальноцивілізаційним вектором розвитку, який проходить у координатах глобалізації і постіндустріальних тенденцій, а з іншого боку, - трансформаційними змінами господарського механізму. Враховуючи загальноцивілізаційний вектор розвитку, слід відмітити, що в розвинутих країнах створене адекватне інституціональне середовище для ефективного відтворення інтелектуального капіталу. Навпаки, в Україні інституціональні чинники є бар'єром для всебічного розвитку інтелектуального капіталу та формування економіки знань.

По-друге, для подолання атомістичності розвитку людського та структурного капіталу та забезпечення трансформації інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал необхідно врахувати принцип градуалізму, який передбачає поетапність проведення реформ при створенні інституціонального середовища. З метою забезпечення інституціональних умов для нагромадження інтелектуального капіталу доцільно сформувати якісно нові «правил гри», регламентувати права власності, спрямувати розвиток інституціональної інфраструктури, сформувати достатні умови для ефективного функціонування інтелектуального капіталу за рахунок структурної трансформації у відповідності зі збільшенням інтенсивності інтелектуалізації продуктивних сил суспільства, удосконалити законодавчу базу та впровадити

стратегію інноваційної експансії з підтримкою технопарків, бізнес-інкубаторів, нанотехнологій.

По-третє, з метою всебічного розвитку інтелектуального капіталу на сучасному етапі виникає необхідність перерозподілу надприбутку через інститут інтелектуальної ренти. Тобто в економіці знань робітник творчої праці, який створює об'єкти інтелектуальної власності, повинен отримувати частку інтелектуальної ренти, пропорційну своєму внеску в інтелектуальний капітал. Відсутність розподілу надприбутку руйнує мотиваційний механізм заохочення до творчості та зменшує результати інтелектуальної діяльності.

Таким чином, створення сприятливого інституціонального середовища забезпечить всебічний розвиток інтелектуального капіталу та формування економіки знань.

Література

1. Thurow L. Investment in Human Capital / L. Thurow. – Belmont, 1970. – 146 p.
2. Machlup F. The Economics of Information's and Human Capital / F. Machlup. – Princeton: Princeton University Press, 1984. – 644 p.
3. Drucker P. Post Capitalism Society / P. Drucker. - N. Y., 1993. – 327p.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: «Academia», 1999. – 788 с.
5. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. / М. Портер. – М. Изд. Дом «Вильямс». – 2001. – 497 с.
6. Задорожный Г.В. Интеллектономика как теоретическое основание цивилизации XXI века // Економіка і кібернетика на початку XXI століття. / Г.В. Задорожный – Харків: ХНУ. – 2005. – С. 52 – 79.
7. Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. Чухно. – К.: «Логос», 2003. – 632с.
8. Иноземцев В. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В. Иноземцев. – М.: «Academia», 2003. - 720 с.
9. The World Bank, knowledge for development Режим доступу: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp

10. Комітет з питань науки та освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http: ://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article](http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article)